

ÇÖLÜN EKONOMİSİ: İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NDA TİCARET, ORTAKLIK, PARA VE KREDİ

Faruk BAL*

Özet

Coğrafyanın ve iklimin toplumların tarihlerini belirlemede etkili olduğu varsayımı altında Arap Yarımadası'nın büyük çoğunluğunun çöllerle kaplı olmasının bölge insanların siyasi, sosyal ve ekonomik yönelişlerini belirlediğini ifade edebiliriz. Aynı denizin kıyısını paylaşan insanlar gibi çölün insanları da benzer sosyal ve ekonomik yönelişlere sahiptir. Çölün iklimi insanların karakterleri üzerinde etkili olmuştur. Arap Yarımadası'nda kabile yaşantısının özellikleri, kabile içi ve dışı ilişkiler, ferdin fertle ve ferdin kabileyle olan ilişkileri çölün ikliminin tezahürleridir. Benzer şekilde Arap Yarımadası'nda yaşayan insanların ekonomik yönelişleri de çölün ve çölün ortaya çıkardığı koşulların yönlendirmesiyle biçimlenmiştir. Çölün tamamının yerleşmeye elverişli olmaması, yerleşme imkanı olan yerlerde de tarım olanaklarının istisna yerler dışında kısıtlı olması, Yarımada insanını en temel gereksinimleri dahil ihtiyaçlarını ticaretle karşılamaya sevk etmiştir. Bu durum Yarımada içerisinde bölgesel ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan Arap Yarımadası'nın Akdeniz ve Hint dünyalarını birbirine bağlayan konumu, buranın insanını uzak mesafeler arası ticarete katmıştır. Yarımada içerisinde ticarete olan ihtiyaç ve uzak mesafeler arası ticarete dahil olunması Arap Yarımadası'nda ticari kurumların oluşmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada, coğrafi koşulların ve iklimin etkisiyle Arap Yarımadası'nda ekonomik yapının teşekkülü, ticaret merkeze alınarak analiz edilmiş, ticari kurumlar ve kurumları biçimlendiren koşullar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çölün ekonomisi, İslam öncesi Arap Yarımadası, Arap Yarımadası'nda ticaret, İslam öncesi Araplarda ortaklık, İslam öncesi Araplarda para ve kredi.

THE ECONOMY OF THE DESERT: COMMERCE, PARTNERSHIP, MONEY AND CREDIT IN ARABIAN PENINSULA DURING THE PRE-ISLAMIC PERIOD

Abstract

Under the assumption of geography and climate is effective to determine societies history, so that the majority of Arabian Peninsula is composed of deserts it determines the political, social and economical interests of local people. People of desert have the same social and economical interests as the people who share the same sea coast. The climate of desert has been effective on the characters of people. The characteristics of the tribal life, the relationships in the tribe, the relationship between person to person and person to tribe in the Arabian Peninsula are the reflections of climate of desert.

---

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 9, Sayı 1, 2014

Likewise, the economical interests of people live in Arabian Peninsula were formed the direction of desert and circumstances caused by desert. Because of the fact that the entire desert is not suitable for accommodation and the parts which are suitable for accommodation are limited for agriculture with few exceptions it led the people of Peninsula to provide their needs included the basic needs with trade. This situation has been effective on the development of regional trade in Peninsula. On the other hand, the location of Arabian Peninsula which is connecting the Indian and Mediterranean regions each other, put local people into long distance trade. The need of trade in Peninsula and being included to long distance commerce had been effective on the formation and development of commercial corporations in Arabian Peninsula. In this paper, the formation of economic structure in the Arabian Peninsula by the effects of climate and geographical circumstances based on trade was analyzed, and was dwelled on commercial institutions and the circumstances that shape these institutions.

Key words: the economy of desert, Arabian Peninsula during the pre-Islamic period, trade in Arabian Peninsula, partnership in Arabians during the pre-Islamic period, Money and credit in Arabians during the pre-Islamic period.

Giriş

Denizin insanlar için ortak bir tarih çizdiği, aynı denizin kıyılarını paylaşan insanların birbirlerini etkiledikleri, iklim ve coğrafyanın toplumların ortak kaderlere sahip olmasında rolü olduğu başta Braudel olmak üzere onun ekolünden etkilenen araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. Braudel'in Akdeniz'i, denizi esas alarak bir uygarlık tarihi yazma girişiminin sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer bir şekilde denizi kendisine merkez alan Chaudhuri Hint Okyanusu'nun iktisat ve medeniyet tarihini yazmıştır. Denizin insanlar için ortak bir tarih çizdiği, iklim ve coğrafyanın toplumların sosyal ve ekonomik yapılarında etkili olduğu düşüncesini insanların ortak kaderleri paylaşmada etkili olan başka coğrafi ve iklim birliktelikleri için de kabul edebiliriz. Söz konusu yer büyük bir bölümü çöllerle kaplı Arap Yarımadası olunca çok daha anlamlı olmaktadır. Yarımada'nın aşılması güç çölleri bu çöllerin içerisinde yer alan vahaları ve çölün etrafında ya da içerisinde yer alan şehirler tıpkı bir denizin adaları ve denizin farklı kıyıları ve içerde yer alan şehirler arasında bağlantı kuran limanları gibidirler. Çölde yer alan vahalar kervanların ihtiyaçlarının sağlandığı uğrak limanları ve belirli miktarda kendine özgü, içe kapalı bir nüfusu barındıran yerleşim yerleridir. Çöl içinde ve etrafında yaşayan insanları etkilemekte, ortak kaderler, ortak kültürler, ortak ekonomiler ve siyasî yapılar kurmalarını sağlamaktadır. Çöl, kendisini mesken edinen insanları birçok noktada bütünleştirmektedir.

Arap Yarımadası, çölün dünyasının oluşturduğu bu kapalı yapının yanı sıra iki denize, Akdeniz ve Hint Okyanusuna kıyıdır ve birbirlerinden ayrı iki dünya arasında bağ olmaktadır. Braudel'in Akdeniz'i ve Chaudhuri'nin Hint

Okyanusu bir tarafta Hint Okyanusu'na diğer tarafta Kızıldeniz'e kıyısı olan Arap Yarımadası ile birleşmektedir. Çölün kendine münhasır özellikleri ve Yarımada'nın iki dünya arasında bağ olması ekonomik faaliyet olarak ticareti ön plana çıkarmıştır. Böylece ticaret, özellikle de şehir de yaşayanlar olmak üzere Yarımada insanının temel ekonomik faaliyetlerinin başında gelmiştir. İşte bu çalışma çölün kendisine has dünyasına vurgu yapmakta, Arap Yarımadasının kıtalar arasındaki birleştirici rolüne işaret etmekte ve bunun sonucu olarak ticaretin ekonomik faaliyetlerin esası olmasına odaklanmaktadır.

Arap Yarımadası'nın Coğrafi Özellikleri

Arap Yarımadası coğrafi konum olarak antik dünyanın bilinen kara parçalarının ortasında yer almaktadır. Yarımada doğuda Basra Körfezi ve Umman Denizi, güneyde Hint Okyanusu, batıda ise Kızıldeniz ile sınırlandırılmıştır. Kuzey sınırı hususunda ise ittifak bulunmamakta olup Halep ve Fırat'a kadar uzandığını öne süren ilim adamları bulunmaktadır.²⁴⁵ Yakut el-Hamevî Arap Yarımadası'nın sınırlarının kuzeyde Fırat sınırlarına kadar uzandığını ifade etmekte ve Arapların burayı etrafının nehir ve denizlerle kuşatılması nedeniyle Ceziretü'l-Arab (Arap Adası) olarak adlandırdığını söylemektedir.²⁴⁶Bu nedenle kuzey sınırı Akabe Körfezi'nden Dicle ve Fırat nehirlerine doğru çizilecek hayali bir hat olarak kabul edilebilir.²⁴⁷Asya ve Afrika'ya komşudur. Asya'ya bitişik olmakla birlikte Babûlmendep Boğazı ve Kızıldeniz'le Afrika'dan ayrılır. Sina Yarımadası jeolojik olarak Yarımada'ya bağlı olsa da Arap ve Avrupalı bilim adamlarının geneli burayı Mısır'a bağlı kabul etmektedirler.²⁴⁸ Yakut el-Hamevî Sina Yarımadası'nı da Arap Yarımadası sınırları içerisinde görmektedir.²⁴⁹ Akdeniz'e kıyısı olmamakla birlikte tarih boyunca Kızıldeniz ve buradan Süveyş yoluyla Akdeniz'le bağlantısını korumuştur.

Braudel'in denizi esas alarak bir uygarlık tarihi yazma girişimi ve bunun meyvesi olarak ortaya çıkan *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı yapıtı Akdeniz çevresinde bulunan insanların tarihini ele alır. Braudel²⁵⁰, Akdeniz için ortak bir tarih çizgisi çizmekte ve denizin iki kıyısındaki insanların birbirlerini nasıl etkilediklerinin üzerinde durmaktadır. Özellikle iklim ve coğrafyanın toplumların ortak kaderlere sahip olmalarındaki

²⁴⁵M. J. De Goeje, "Arabistan" *MEB İslâm Ansiklopedisi* c. 1 içinde (ss. 472-479), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, s. 473.

²⁴⁶Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevi, *Mucemi'l-Buldan*, c. 2, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y, s. 137.

²⁴⁷Phillip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 44.

²⁴⁸De Goeje, Arabistan, s. 473.

²⁴⁹Yakut el-Hamevi, *Kitabu Mucemi'l-Buldan*, c. 2, 137.

²⁵⁰Detaylı bir okuma için Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Ankara: İmge Kitabevi.

etkisini vurgulamaktadır. Fiziki birlik, ortak kaderler, bütünsel hareketler ve Akdeniz ekonomisi modeli inşa çabası onun bu yaklaşımının sonucudur. Ona göre güneyi ve kuzeyi ile Akdeniz bir bütündür. Aynı denizin kıyılarını paylaşan insanlar birbirleriyle sürekli bir etkileşim içerisindeyler.²⁵¹ Braudel gibi, onun da etkisiyle Chaudhuri Hint Okyanusu'nun medeniyet ve ekonomi tarihini yazmıştır. Chaudhuri de Braudel ile benzer bir yaklaşımı taşımakta ve denizin toplumlara bütünleştirici özellikleri üzerinde durmaktadır.²⁵² Braudel'in deniz üzerinden oluşturduğu bu yaklaşım çöl içinde kullanılabilir görülmekte. Engellerle dolu ve aşılması güç çöl denizinin çevresinde ve içerisinde yer alan vahalarda yerleşim alanları yer almaktadır. Çölde yer alan vahalar denizlerdeki adalar gibi uğrak limanları, kervanların ihtiyaçlarının sağlandığı ve belirli miktarda kendine özgü, içe kapalı bir nüfusu barındıran yerleşim yerleridir. Çöl kendisini mesken edinen insanları etkilemekte, ortak kaderler, ortak kültürler, ortak sosyal ve ekonomik yapılar etrafında birleştirmektedir.

Yarımadanın bir özelliği de birbirlerinden ayrı iki dünya arasında bağ olmasıdır. Mekan olarak ayrı ve uzak olan Akdeniz ve Hint dünyaları birbirlerinden tamamen kopuk değildir. Braudel'in Akdeniz'i ve Chaudhuri'nin Hint Okyanusu, Arap Yarımadası ile birleşmektedir. Yarımada'nın aşılmaz çölleri, deve kervanlarıyla sürekli olarak aşılmaktadır. Zira deve çöl yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır ve deve kervanları çölün gemileridir. Uzun çöl yollarını develer yorulmadan açlığa ve susuzluğa dayanarak aşmaktadır. Arabistan devesi hiç su içmeden kışın yirmi beş, yazın takriben beş gün yol alabilmektedir. Deve böylece sahiplerine daha çok hareketlilik ve kuvvet sağlamaktadır.²⁵³ Deve ihtiyaç duyduğu suyu karnında depolamaktadır. Onun karnında depoladığı bu su, susuz kaldığında Arap'ın hayatını kurtarmak için ümit bağladığı tek kurtuluş kaynağıdır. Irak'tan Şam'a fetih için yönelen Halid b. Velid'in, develerin karnlarındaki sular olmasaydı ordusuna çölü aşması imkânsızdı.²⁵⁴

Deve kervanlarının sağladığı kolaylıkla doğunun baharat ve diğer geleneksel ürünleri batıya taşınmaktadır. Doğu mallarının Akdeniz'e en kısa ve en düşük maliyetle ulaşmasının yolu Yarımada limanlarının kullanılmasına bağlıdır. Aracılara rağmen rastlantılara daha az maruz kalınması sebebiyle bu yol yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam edecek, Ümit Burnu'nun dolaşılmasından ve Atlantik ticaretinin başlamasından sonra dahi karlılığını devam ettirecektir.²⁵⁵

²⁵¹David, Abulafia, *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, İstanbul: Alfa, 2012, s. 22.

²⁵²Detaylı bir okuma için Chaudhuri, K. H., *Asia Before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean*, Cambridge: Cambridge University, 1992.

²⁵³Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 53.

²⁵⁴Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, Beyrut: Dâru Sadır, Dâru Beyrut, 1965, s. 408.

²⁵⁵Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. 1, s. 663-669.

Çölün Özellikleri ve Bunun Arap İnsanın Karakteri Üzerindeki Etkisi

Bugün Yarımada Kuzey, Güney ve Orta Arabistan olmak üzere üç ana bölüme ayrılmaktadır. İslam tarih ve coğrafyacıları Yarımada'yı özelliklerine göre muhtelif bölümlere ayırarak incelemişlerdir. Hemdanî ve Yakut el-Hamevî Yarımada'yı Tihâme, Hicaz, Necd, Aruz ve Yemen olmak üzere beş bölgeye²⁵⁶, Makdisî ise Hicaz, Yemen, Uman ve Hicr olarak dört bölgeye ayırır.²⁵⁷ İklimin uygunluğu ve verimli toprakların mevcudiyeti nedeniyle tarım yapılabilmesi sayesinde Güney ve Kuzey Arabistan'da tarih içerisinde farklı uygarlıklar ortaya çıkmış ve buralarda yerleşik medeniyetler kurmuşlardır.

Güney Arabistan tarım faaliyetleriyle tanındığı gibi ticaretiyle de tanınıyordu. Hind, Sind ve Çin'den gelen ürünler buradan Akdeniz'e ve diğer bölgelere ulaştırılmaktaydı. Yağmurların nispeten istikrarlı olması, denize yakınlığı, Hindistan yolu üzerinde bulunması gibi nedenler Güney Arabistan'da tarım ve ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur.²⁵⁸ Yemen doğu ile batı arasında en önemli ticaret yoluydu. Hindistan'ın mal ve ürünleri, Hint Okyanusu yoluyla Yemen ve Hadramut bölgesine taşınıyordu. Yemenliler bu malları kendi ülkelerinden, Habeşistan, Mısır, Fenike, Filistin, Amelika, Medya ve Batı ülkelerine taşıyorlardı.²⁵⁹ Hint mallarının geliş yollarından biri Arap Körfezi üzerindendi. Gemilerin Körfezin başında yer alan El-Ubulle'de indirdiği mallar buradan Irak'a oradan da Suriye ve Akdeniz'e sevk edilmekteydi. İkinci yol ise Arap Denizi ve Kızıldeniz üzerinden geçmekteydi. Mallar buradan Mısır limanlarına veya Eyle (Akabe) limanına, buralardan ise Akdeniz limanlarına sevk edilirdi. Karayolu ile taşınması durumunda ise gemilerle Şebve veya Aden limanına gelen mallar, develer üzerinde Yemen ve Hicaz üzerinden Suriye, Filistin ve Mısır'a sevk edilirdi.²⁶⁰ Basra körfezinden gelen inciler, muhtelif baharatlar, Hindistan'dan gelen dokuma ve kılıçlar, Çin'den gelen ipek, Habeşistan'dan gelen köleler, maymunlar, fildişi, altın ve devekuşu tüyleri bu bölgeden Akdeniz pazarlarına doğru yola çıkardı.²⁶¹

Kuzey Arabistan'a gelince Roma ve Sasani etkisi altında kalmış ve bu iki gücün çekişmesine sahne olmuştu. İktisadî bakımdan bölgenin tarım ve

²⁵⁶Yakut el-Hamevi, *Kitabu Mucemî'l-Buldan*, c. 2, s. 137; İbnü'l-Haik Hasan b. Ahmed b. Ya'kub, Hemdanî, *Sıfatü Cezireti'l-Arab*, Riyad: Darü'l-Yemame, 1972, 58.

²⁵⁷Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, Makdisî, *Ahsenü't-Tekasim fî Ma'rifeti'l-Ekalim*, Leiden: E. J. Brill, 1906, s. 68.

²⁵⁸Phillip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 85.

²⁵⁹Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, İstanbul: İletişim, 2004, s. 38.

²⁶⁰Burhaneddin Dellu, *Cezireti'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai, Es-Sekafi ve's-Siyasi*, Beyrut: Daru'l-Farabi, 2004, s. 136.

²⁶¹Phillip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 85-86.

ticaret esaslı bir yapısı vardı. Her ne kadar Güney Arabistan kadar yağış almasa da Orta Arabistan'a göre tarıma daha elverişlidir. Bu bölge Basra körfezi üzerinde kurulu limanlar üzerinden doğunun mallarının Akdeniz'e taşınmasında aracılık etmiştir. Nitekim Umman Körfezi üzerinde bulunan Suhar Limanı doğu-batı ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Makdisî doğu ile önemli ticareti nedeniyle buraya Çin'in kapısı demektedir.²⁶²

İslam'ın doğduğu bölge olan Orta Arabistan tarım olanaklarının son derece kısıtlı olduğu bir bölgedir. Bölge genellikle çöl ve bozkırlarla kaplıdır. Buranın halkı daha çok göçebe bir hayat sürmektedir. Bölgede kıtlıklar sıklıkla görülmekte ve üç-beş senelik devreleri bulmaktadır.²⁶³ Yağışlar istikrarsızdır. Kısa süreli ve büyük zararlara yol açan sellere sebebiyet veren yağmurlar Mekke ve Medine'de görülmektedir. Bu sellerde birçok kez Kâbe de zarar görmüştür.²⁶⁴ Medine ve Taif, tarım alanlarına sahiptir. Bu şehirlerin dışında, tarım çölde ortaya çıkan vahalarda sınırlı bölgelerde yapılabilmektedir. Hicaz'ın kuzeyinde yer alan takriben yirmi kilometre karelik vahalar yerleşik hayatın kaynağı görünümündedir.²⁶⁵ Hayvancılık daha çok deve ve keçi yetiştiriciliği şeklindedir. Denilebilir ki Orta Arabistan halkı susuz ve verimsiz çöl ortasında, gelişmiş devletlerle ilişkiden uzak, göçebe olarak kalmışlardı. Çevresinin sarp ve aşılmaz olması bölgeyi yabancı saldırılarından ve işgallerinden de korumuştur. Mısır Krallarından Ramses, Makedonya Kralı Büyük İskender ve Roma İmparatoru Auguste'nin Mısır Valisi Aelius Gallus gibi büyük fatihler dahi burayı ele geçirememişlerdi.²⁶⁶

Tarıma elverişli şehirlerden Taif, denizden takriben 1000 metre yüksekliktedir ve ormanlık bir bölgedir.²⁶⁷ Havası Şam'ın havasına benzemektedir.²⁶⁸ Mekke'nin önde gelenlerinin sayfiye yeridir. Kureyşlilerin pek çoğunun Taif'de toprağı bulunmaktadır.²⁶⁹ Başta üzüm olmak üzere Akdeniz'e ait şeftali, incir gibi meyveler burada yetişir.²⁷⁰ Mekke'nin sebze ve meyve ihtiyacını Taif karşılamaktadır.²⁷¹

Medine, Yemen ile Suriye'yi birleştiren Baharat Yolu üzerinde yer alır. Aynı zamanda hurma ziraatına uygun bir yerdir.²⁷² Geniş bir ova

²⁶²De Goeje, Arabistan, s. 475.

²⁶³Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 46.

²⁶⁴Ahmed b. Yahya, el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fethi)*, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 76-78.

²⁶⁵Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 46.

²⁶⁶Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 44.

²⁶⁷Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 152.

²⁶⁸Makdisi, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim*, s. 79.

²⁶⁹el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fethi)*, s. 80.

²⁷⁰Şemseddin Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah, İbn Batuta, *Rihletü İbn Batuta*, Beyrut: Dâru Sadr, t.y., s. 154.

²⁷¹Ibid, s. 132.

²⁷²Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 153.

görünümünde olan Medine'nin iklimi hoş, toprağı verimlidir. Şehrin en önemli tarım ürünü olması nedeniyle Medine halkı hurma ziraatında önemli derecede tecrübeye sahiptir. Medine'de hurma ziraatında önemli paya sahip olan Yahudilerin pek çoğı, hurma ziraatı ve ticaret sayesinde servet sahibi olmuştu.²⁷³ Hurma ziraatının yanında buğday, arpa ve pancar da Medine'de yetiştirilen ürünler arasında yer almaktaydı.²⁷⁴ Mekke ise Taif ve Medine'den farklı olarak tarım imkânı olmayan bir şehirdir. Kur'an'da, "Ekin bitmeyen vadi" (İbrahim, 37) olarak tasvir edilir. Burasının önemi ticaretten kaynaklanmaktadır. Güney ve Kuzey Arabistan'ı birbirine bağlayan Baharat Yolu üzerinde yer almakla birlikte Mekke ticari önemini Baharat Yolu geçmeden çok önceleri kazanmıştı.²⁷⁵

Şehirlerin dışında kalan bölgelerde yaşayan Orta Arabistan halkının geneli hayvancılıkla geçinen ve göçebe bir hayat süren bedevilerden oluşmaktaydı. Bedevinin yaşam tarzını tabi koşullar belirlemektedir. Yağmurlar, yağın yağmurların miktarı ve nereye düştüğü hayatın devamı için önemlidir.²⁷⁶ Bilhassa ilkbahar bedeviler ve hayvanları için bolluk mevsimidir. Yaz ise en zorlu mevsimdir, cehennemi andırır. Baharın bitirdiğı otları kurutur, suları buharlaştırır, bedevi kendisi ve hayvanları için su ve yiyecek bulmak üzere göç eder.²⁷⁷ Bedevinin hayatı yağmurla yakından irtibatlıdır. Bununla birlikte Yarımada'ya çok yağmur düşmemekte, bazen üç-dört yıllık kuraklıklar görülmektedir. Böyle dönemlerde bedeviler Yemen'e, Irak'a, Şam'a veyahut da Mısır'a göç etmektedirler. Ezraki'nin²⁷⁸ aktardığına göre Mısır ve Şam'da Huzaalahlıların kollarından kimseler bulunmaktadır. Bunlar buraya uzun süren kuraklıklar sonrasında göç etmişlerdir. Hayvancılık bu şartlarda tamamen tabi koşullara bağlıdır. Hayvanları soğuktan, sıcaktan, rüzgarlardan, kuraklıktan ve sürülerle birlikte bedevilerin çadırlarını alıp götüren sellerden korumak mümkün değildir. İmriü'l-Kays'ın dediğı gibi "Sel geceleyn ansızın insanlar uykudayken çadırları bastığında, tehlikesine karşı uyarmadan onları yok eder".²⁷⁹

Orta Arabistan'ın çoğunlukla çöllerle kaplı olması ve göçebeliliğın yerleşik hayata göre yaygınlığı burada yaşayan insanların ferdi ve içtimai yaşantıları üzerinde etkili olmuştur. Hayatta kalmanın büyük zorluklar içerdiği,

²⁷³Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 83.

²⁷⁴Muhammed Hamidullah, *Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonra Medine'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam içinde (101-114), Vecdi Akyüz (ed.), c. 1, İstanbul: Beyan Yayınları, 2006, s. 110.

²⁷⁵Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 153.

²⁷⁶Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 91.

²⁷⁷Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 92.

²⁷⁸Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah Ezraki, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, Beyrut: Dâri's-Sekâfe, 1979, s. 94-95.

²⁷⁹Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 93.

geçim olanaklarının kıt olduğu, ferden güçlü olmanın gerektiği ve güçsüz olanın hayatını sürdürmesinin zor olduğu çöl koşulları Arap insanının azla yetinen, tek başına ayakta durabilen, mücadelecı bir karaktere sahip olmasını sağlamıştır. Onun günlük yiyeceği hurma ve su veyahut süt ile undan ibarettir.²⁸⁰ Azla yetinmek onun belirgin özelliğidir. Çöl yaşantısı onu sabırlı ve sebatkâr yapmıştır. Bu zorluk ortamında yaşayan bedevi öncelikle kendi şahsını düşünür, ferdiyettir.²⁸¹ Bir bedevi şöyle dua ediyordu “Ya Rabbi! Başka kimseye değil sadece bana ve Muhammed’e merhamet et!”²⁸²

Ama çölde hayatta kalmak tek başına bir çaba ile mümkün değildir. Bu aynı zamanda grup dayanışmasını da gerektirir. Bu nedenle çöl insanının ferdiyettiliği bugünün toplumlarında ifade edildiği gibi bir karaktere sahip değildir. O, Aile ve kabile içerisinde varlığını devam ettirir. Kabile fertleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Aralarında asabiyet bağları kuvvetlidir. Bir bedevi için kabilesiyle olan bağını kaybetmekten daha büyük bir felaket olamaz. Kabileye bağlılık, hudutsuz ve şartsız sadakat kabile hayatının önemli bir göstergesidir.²⁸³

Çöl insanı her zaman açlıkla, kıtlık ve yoklukla burun burunadır. Azla yetinirken diğerleriyle de paylaşmasını bilmelidir. Onun için de konuk severdir. Bu aynı zamanda kendisinin karşılaşabileceği muhtemel tehlikelerden korunmanın da ön koşuludur. Konuk severlik, meskenine barışla gelen kişiye zarar vermemek ve onu korumak Arap kabile hayatının vazgeçilmez özelliğidir. Bir taraftan hayatını sürdürmek için acımasız ola bilen bedevi aynı zamanda sadık ve cömert bir dosttur.²⁸⁴ Kalacak herhangi bir konağın bulunmadığı çölde misafiri reddetmek veya misafire kaba davranmak yerleşmiş örfeye karşı gelmek olduğu kadar Allah’a da karşı gelmektir.²⁸⁵

Çölde Yaşamın Ticareti Zorunlu Hale Getirmesi

Çöl aynı zamanda burada yaşayan insanın iktisadî faaliyetlerinin yönünü de belirlemiştir. Tarıma elverişli arazilerin çölde yaşayan nüfusu besleyecek miktarda olmaması veya kuraklık ve benzeri tabi afetlerin ürün kıtlığına ve yokluğuna sebebiyet vermesi bedeviler arasında hayvancılığın özellikle deve, keçi ve koyun yetiştiriciliğinin gelişmesine şehirli nüfus arasında ise ticaretin gelişmesine yol açmıştır. şehirli nüfusun ekonomik

²⁸⁰Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İşlam Tarihi*, s. 57.

²⁸¹Ibid, s. 57.

²⁸²Süleyman b. Eř’as b. İşhak el-Ezdi Ebu Davud, *Sunenu Ebi Davud*, c. 1, Dımeşk: Daru’r-Risaleti’l-Arabiyye, 2009, s. 282.

²⁸³Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İşlam Tarihi*, s. 60.

²⁸⁴Ibid, s. 58.

²⁸⁵Ibid, 58.

faaliyetlerinin esasını ticaret oluşturmaktadır. Arap Yarımadası'nda yer alan şehirlerin hemen hepsinde canlı bir ticari hayat söz konusuydu.²⁸⁶

Hicaz'ın Arap Yarımadası içerisinde ticaret yolları üzerinde stratejik bir noktada bulunması bölgenin ticaretini kolaylaştırmaktaydı. Uluslararası iki önemli ticari yolun birbirlerine paralel olarak hicaz üzerinden geçmesi, uluslararası ticari trafiğe katılmada buraya avantaj sağlıyordu. Bu yollardan biri Taif, Mekke ve Medine üzerinden geçen Yemen-Şam kara yoludur. İkincisi ise Hint'ten ve Güneydoğu Asya'dan gelen deniz yoludur. Hicaz bu noktada Akdeniz'i Yemen, Habeşistan, Doğu Afrika gibi bölgelere ve Hint Okyanusuna bağlayan önemli bir köprü konumundadır.²⁸⁷

Arap şehirleri içerisinde İslam'ın beşiği Mekke'nin ticari hayatta ayrı bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. Güney ve Kuzey Arabistan'ı birbirine bağlayan Baharat Yolu üzerinde yer alması ve Araplar arasında İbrahim (as)'in oğlu İsmail'den beri kutsal bir mekan olarak görülmesi sonucu Mekke ticarete diğer şehirlere göre hatırı sayılır bir başarı elde etti. Bu durum Kur'an'da Kureyş Suresi'nde de ifade edilmekte ve Mekkelilerin yazın ve kışın gerçekleştirdikleri ticari seferlere yer verilmektedir. Mekke'nin hakimiyeti başlangıçta İsmail'in soyundan gelen kişilerin elinde bulunmaktaydı. Mekke'ye Yemen taraflarından gelen Huzaalılarla, onlara buraya yerleşim izni vermeyen Cürhümlüler arasında gerçekleşen savaş sonucu hakimiyet Huzaalıların eline geçti. Huzaalılar, Cürhümlüleri Mekke'den çıkartmakla birlikte savaşta tarafsızlığı nedeniyle İsmail soyunun burada kalmasına izin verdiler.²⁸⁸

Huzaalılar Mekke hakimiyetini uzun süre korudular. Daha sonra Peygamber (sav)'in dedelerinden Kusayy Mekke'nin idaresini aldı.²⁸⁹ Hatta rivayet edilir ki Kusayy Mekke'nin idaresini Huleyl'in oğlu Muhteriş'ten ki bu şahıs Ebu Gubşan olarak da tanınır, bir tulum şarap ve bir miktar öd ağacı karşılığında satın aldı. O zamandan bu zamana bu olay Araplar arasında "Ebu Gubşan'inkinden de çok zarar etmek" şeklinde söylene gelen bir darbe mesel oldu.²⁹⁰ İbn Kuteybe'nin rivayetine göre Kusayy'ın Mekke'nin hakimiyeti konusunda Huzaalılarla mücadelesinde, Yemen ticaret yollarına hakim olma ve nüfuzlarını buralara yayma çabasında olan Roma İmparatoru ona yardım etmiştir. Doğrudan imparator veya onun Suriye Valisi tarafından yapılmış olan bu yardımın I. Theodose (379-359) veya oğlu Arcadios (395-408) dönemlerinde gerçekleşmiş olması muhtemeldir.²⁹¹

²⁸⁶Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1990, s. 941.

²⁸⁷Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 140.

²⁸⁸Ezraki, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, s. 90-96.

²⁸⁹Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sad, *Et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 1, Beyrut: Dâru Sadır, 1968, s. 67.

²⁹⁰İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, s. 19.

²⁹¹Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 840.

Mekke'nin hakimiyetini alan Kusayy, şehrin yönetimiyle ilgili düzenlemelerde de bulundu. Şehir yönetimiyle alakalı bazı vazifeleri yabancı kabilelere bıraktı. El-Safvan'a *icaze* (İslâm'dan önce hac esnasında hacıların Arafat, Müzdelife ve Mina'dan belli bir düzene göre ayrılmalarını sağlamak için ihdas edilen bir görev ve yetki) vazifesini, Advan'a *ifaza* vazifesini, Nese'elere Mekke takvimine has *nesî* işlerinin görülmesi vazifelerini bıraktı.²⁹² Diğer vazifeleri ise kendisi üstlendi. Tarihçiler Kusayy'ın şehir yönetimiyle ilgili gördüğü altı vazifeden bahsetmektedirler. Bu vazifeler sırasıyla *el-hicabe*, *er-rifade*, *es-sikaye*, *en-nedve*, *el-liva* ve *el-kıyade* vazifeleridir.²⁹³ O bu vazifeleri dört oğlundan ikisi arasında paylaştırmıştır. *El-hicabe*, *en-nedve* ve *el-liva* görevlerini Abdu'd-Dâr'a, *es-sikaye*, *er-rifade* ve *el-kıyade* görevlerini Abdumenaf'a vermiştir.²⁹⁴

Kusayy'ın torunları Suriye, Habeşistan, Irak ve Yemen hükümdarlarıyla yaptıkları anlaşmalar neticesinde bu bölgelere ticaret kervanları düzenleme olanağı elde etmişlerdir. Abdumenaf'ın oğullarından Haşim'in Kureyş'in yaz ve kış seferlerini başlatan kişi olduğu, Habeşistan ve Bizans'la ticari bir anlaşma yaptığı ve yine yol üzerinde yer alan kabilelerle anlaşmalar düzenlediği, böylece kervanların geçişini güvenceye aldığı İbn Sa'd tarafından ifade olunmaktadır.²⁹⁵ Haşim kış seferinde Habeşistan'a gider, yaz seferinde ise Şam ve Gazze'ye gider, muhtemelen Ankara'ya kadar gider.²⁹⁶ Bizansla anlaşma yapan Haşim yol üzerindeki kabilelerle de onların ticari mallarını nakliye ücreti almaksızın taşımayı vaat ederek anlaşmalar yapar ve böylece seferlerini güvenceye almış olur. Bizans'la gerçekleştirdiği anlaşmadan sonra Necaşi ile de onların topraklarında Kureyş'in ticaret yapabilmesi için anlaşma gerçekleştirir.²⁹⁷ İbn Esir'de İbn Kelbi'ye dayandırarak Kureyş içerisinde ticari anlaşmaları ilk yapan kimselerin Abdumenaf'ın oğulları olduğunu aktarır. Bunlardan Haşim Rum ve Gassanilerle, Abduşşems Habeşle, Nevfel Irak Kisralarıyla ve Muttalib Yemen'de bulunan Himyer'le anlaşmalar yapar.²⁹⁸ İbn Sa'd²⁹⁹ ve Vakidi³⁰⁰ gibi alimler Kureyş'i tüccarlar kabilesi olarak nitelendirmişlerdir.

Mekke'de, en azından Kusayy'la birlikte ticari hayat canlandı. Kervanlar Şam'dan Mekke'ye buğday, zeytin, şarap ve o bölgenin sanayi

²⁹²Ibid, s. 843.

²⁹³Ezraki, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, c. 1, s. 107.

²⁹⁴Ibid, s. 110.

²⁹⁵İbn Sad, *Et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 1, s. 75-76.

²⁹⁶Ibid, s. 75.

²⁹⁷Ibid, s. 77.

²⁹⁸İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, s. 16.

²⁹⁹İbn Sad, *Et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 1, s. 78.

³⁰⁰Ebu Abdullah Muhammed ibn Ömer El-Vakidi, *Megaziyyu Resûlullah*, Kahire: Matbaatu's-Seade, 1948, s. 154.

ürünlerini taşıyordu.³⁰¹ Yemen'den altın, kıymetli taşlar, fildişi, sandal ağacı, baharat, ipeklî ve pamuklu kumaşlar, güzel koku, gümüş ve bakır kaplar gibi Hint malları getirilmekteydi. Yarımada'dan Hint ve Çin'e taşınan buranın malları arasında tüsüler, tıbbî bitkiler, güzel kokular, tabaklanmış deri ve kıymetli taşlar yer alıyordu. Arap tacirler Doğu Afrika'dan altın, köle, fildişi, deri, abanoz ağacı ve devekuşu tüyü gibi emtiayı getirmekteydi. Bahreyn'de ise inci çıkmaktaydı. Bu ürünler Irak, Fars ülkesi, Hicaz, Yemame gibi gıda ve sanayi ürünlerinin merkezlerine taşınmaktaydı.³⁰² Miladi altıncı yüzyılın sonlarına gelindiğinde Mekke'nin Hint, Çin, Doğu Afrika, İran, Irak, Şam ve Arap Yarımadası ürünlerinin toplanma ve dağıtım merkezi haline geldiğini söyleyebiliriz.³⁰³

Yerel, bölgesel ve uluslararası ticaret Orta Arabistan halkının ihtiyaçlarını karşılama faaliyetidir. Uluslararası ticaretin varlığı, Hint okyanusu ve Akdeniz arasındaki ticarete dahil olunması, dünyanın bir birinden farklılıklar taşıyan bu iki ekonomik bölgesiyle irtibatın gelişmesini sağlamıştır. Arap taciri bölge içerisinde Şam'dan Yemen'e kadar kurulan uluslararası pazarlara gitmekte ve yaptığı anlaşmalarla burada ticaret yapmaktadır. Aynı zamanda bölge sınırları dışına çıkarak Hind'e ve Çin'e kadar giden Arap tacirleri bulunmaktadır. Kusayy'ın torunlarının Suriye, Habeşistan, Irak ve Yemen hükümdarlarından aldıkları fermanlarla bu bölgelerde ticari seferler düzenlemeleri bunun kanıtıdır.³⁰⁴

Yarımada'nın kaynaklarının yetersiz oluşu nedeniyle Suriye, Mısır, Habeşistan, Mezopotamya ve Sind'den buğday kervanları gelmekteydi.³⁰⁵ Kıtık dönemlerinde uzak bölgelerden ekmek ithal edildiği de olmaktadır. Bir kıtık döneminde Haşim b. Abdîmenaf Şam'a düzenlediği seferde un ve kuru ekmek satın alarak Mekke'ye getirmiş, ardından kestirdiği develerin etleriyle bu ekmekleri pişirerek tirit yapmış ve halka dağıtmıştır.³⁰⁶ Yılın belli mevsimlerinde kurulan pazarlar Yarımada'yı bir ağ gibi kuşatmıştı. Bunların bir kısmı yerel ve bölgesel olmakla birlikte bir kısmı da uluslararası nitelikteydi. Bu pazarlar, İran, Hint ve Çin'den tacirleri kendine çekiyordu. Bunun yanı sıra Rûm tacirler de Arap yarımadasındaki ticarete dahil olmaktadır. Yahudi ve Nebatî tacirler Arabistan, Sasani ve Bizans İmparatorlukları arasında kervanlar tertip ederek ticari seferler düzenlemekteydiler.³⁰⁷ Bizzat Araplar Bizans denetimindeki Filistin

³⁰¹Cevad Ali, *El-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, c. 4, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1969, s. 115.

³⁰²Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 149.

³⁰³Ali, *El-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, c. 4, s. 115.

³⁰⁴İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, s. 16.

³⁰⁵Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 941.

³⁰⁶Ezraki, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, c. 1, s. 111.

³⁰⁷Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 954-955.

topraklarına kalabalık ticari seferler düzenliyorlardı.³⁰⁸ Beş yüzden bin beş yüze deve sayısına ulaşan büyüklükte muhtelif mallar taşıyan kervanlar tertip olunmaktaydı. 624 yılında, Ebu Süfyan'ın idaresinde yola çıkan kervanın büyüklüğü bu konuda bize bir fikir verebilir. Bu kervanda diğer mallarla birlikte 50 bin dinar bulunduğu söylenmektedir.³⁰⁹ Bu rakam dönem şartlarında oldukça önemli bir meblağı ifade etmektedir. Vakidi'nin naklettiğine göre bu kervan bin deveden müteşekkildi. Kadın ve erkek hemen her kureyşlinin bu kervanda malı bulunmaktaydı. Kervandaki malların çoğu Said b. As'a aitti, develerin çoğunluğu da onundu. Bu mallar ya tamamen kendisine aitti veya *kirad* ortaklığıyla birlikte olduğu kimselere aitti³¹⁰ ve kıymeti 30 bin dinara ulaşıyordu.³¹¹ Beni Mahzumun 200 devesi ve beş bin veya dört bin miskali, Ümeyye b. Halef'in bin miskali ve Beni Abdumenaş'ın ise on bin miskali bulunuyordu.³¹²

Ticaretin iktisadî hayatın esasını oluşturması ticarî kurumları geliştirmiş, sermaye birikimi oluşturmuş, parasal ilişkilerin yoğun olmasını sağlamıştır. Dönem Arap Yarımadası'nın başta Mekke olmak üzere şehirleri dünyanın pek çok bölüme kıyasla parasal ekonominin çok daha fazla geliştiği şehirler görünümündedir. Gelişmiş ticaret, şehirli olsun bedevi olsun Yarımada halkının bir şekilde bu alanla alaka kurmasını sağladı. Kimileri finans sağlayıcı olarak ticarete katılırken, bir kısmı rehber, bir kısmı muhafız görevi görüyordu. Kervanların konaklama yerlerindeki kabileler ise zaruri ihtiyaçları karşılıyor ve ihtiyaç duydukları malları satın alıyorlardı. Gelişmiş mübadele toplumun farklı kesimleri arasında nakdi ilişkileri hızlandırdı.³¹³ Parasal ekonominin gelişmesi kredi ve faiz ilişkilerinin de ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ticari hayatın ihtiyaç hissettiği kredinin sağlanmasının bir yolu ortaklıktı. Risk üstlenenler için ortaklık en uygun finansman yöntemi olarak görünüyordu.³¹⁴ Ortaklığın dışında kredi verme de ticari ve kişisel tüketim amaçlı finansmanın önemli yöntemleri arasında yer alıyordu. Faiz yaygın olup oranı kredinin miktarına ve vadesine göre belirlenmekteydi.

Çöl güçlü devletler tarafından aşılılmayarak egemenlik altına alınmamış olsa da ve kabile ilişkilerine dayalı sosyal hayat sürdürülse de ticaret sayesinde Arap insanı dünyanın diğer bölgelerinde haberdardır. Dönem şartlarında bir kıyaslama yapılacak olursa Arabistan şehirlerinin ticari ilişkiler ve kurumlar yönüyle dünyanın geri kalan bölgesindeki birçok şehirden daha

³⁰⁸İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, s. 16.

³⁰⁹El-Vakidi, *Megaziyyu Resûlullah*, s. 17-18.

³¹⁰Ibid, s. 18.

³¹¹Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 151.

³¹²El-Vakidi, *Megaziyyu Resûlullah*, s. 18.

³¹³Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 148.

³¹⁴Ahmed El-Ashker, Rodney Wilson, *Islamic Economics a Short History*, Leiden: Brill, 2006, s. 21.

gelişmiş olduğu söylenebilir. Yarımada'nın kaynaklarının buranın insanlarını beslemeye yetmemesi nedeniyle uzun ticari yolculuklara çıkılması, Suriye, Mısır, Habeşistan ve Mezopotamya'ya yapılan yolculuklar Arap insanının bu memleketlerin sınaî ve içtimaî gerçekleri, coğrafyaları, muhtelif kaynakları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır.³¹⁵

Ticari kurumlar gelişmiş olmakla birlikte ticaret dönem dönem yükseliş ve düşüşler yaşamaktadır. Canlı bir ticari hayatın temel koşulu olan hukuki birlik ve barış ortamı Yarımada'da devam eden gelen kabile yaşantısı nedeniyle tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Burada aslolan kabilelerin gelenekleri, geleneksel hukukları ve çıkarlarıdır. Ticaret yolları tehlike ve sıkıntılarla doludur. Ticaretin devamlılığı kabilelerin gücüne bağlıdır. Kabileler arası birçok savaş ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Haram aylarda gerçekleştiği için Ficar savaşları olarak adlandırılan kabile savaşları bunun güzel bir örneğidir. Bu savaş bir ticaret kervanının gönderilmesi hususu ile ilgili ortaya çıkan meselelerden kaynaklanmıştır. Olayın sebebi İbn Esir'in aktardığı şekliyle kendisi tacir olan ve her yıl Ukaz Çarşısına ipek ve misk yüklü kervan gönderen Numan b. Münzir'in kervanının Ukaz'a götürülmesi konusunda Urve b. Utbe ve Berrad b. Kays'ın çekişmesi, daha sonra Numan'ın kervanı teslim ettiği Urve b. Utbe'nin Berrad b. Kays tarafından öldürülmesi ve bunu takip eden olaylardır.³¹⁶ Savaşın hakiki sebebi Kureyş ve müttetikleri ile Hevazin kabilesi arasındaki ticari çekişmedir.³¹⁷

Kabilelerin ticari üstünlüğü elde etmelerinde dinin önemli bir etkisi vardır. Mekke'nin Araplar tarafından kutsal bir yer kabul edilmesi ve Yarımada'nın her yerinden buraya hac için gelmesi iktisadi bakımdan gelişmesinde önemli olmuştur. Mekkeliler Arap kabileleri arasında ayrıcalığa sahip bulunmaktaydılar. Bu ayrıcalık, Mekkeliler tarafından ticari faaliyetlerini yürütmekte önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Özellikle de Fil Vakası sonrasında Araplar arasında elde ettikleri üstünlüğü iktisadi olarak bir fırsata dönüştürmekte ustaca hareket etmişlerdir. Ebrehe'nin yenilgisi Kâbe'nin Araplar arasındaki değerini daha da artırmış ve hac ibadetine olan ilgi artmıştı. Bunu fırsat bilen Kureyş, Hums müessesesini ortaya çıkarttı. Buna göre Kâbe'nin sakinleri olan Kureyş ve müttetikleri hums kapsamına girmektedirler. Onların dışında kalan kimselerin Mekke'ye dışarıdan yiyecek ve giyecek sokmaları yasaklandı. Böylece Hums kapsamına girmeyenlerin bu tür ihtiyaçlarını Mekke'den karşılaması zorunlu hale getirildi.³¹⁸ Mekke'ye, Mekkelilerin haricinde diğer kabilelerin putlarının da yerleştirilmesine izin verilmesi Yarımada'nın dört bir yanından insanların buraya akın etmesine yol

³¹⁵Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 956.

³¹⁶İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 1, s. 590-595.

³¹⁷Said Efgani, *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1960, s. 72.

³¹⁸İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 1, s. 451-452.

açmaktaydı.³¹⁹ Kureyş'in diğer kabilelerle kolaylıkla anlaşma yapmalarında Mekke'de yerleşik olmalarının payı vardır. İbn Esir'in³²⁰ deaktardığı gibi Araplar içerisinde Kureyş'in sahip olduğu konumda bir başka kabile bulunmuyordu.

Gücün adaletin tek sağlayıcısı olması, sosyal ve ekonomik alanda haksızlıkların varlığı bunlara tepki olarak farklı kurumların da ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Hılful-Fudul bu tür haksızlıklara karşı bir tepkinin ürünüdür. Zayıf kimselerin haklarına riayet edilmemesi, civar bölgelerden Mekke'ye gelen tacirlerin haksızlığa uğraması gibi nedenlerden dolayı Kureyş'in kolları olan Benu Haşim, Benu Muttalib, Benu Esed, Benu Zuhre ve Benu Teym oğulları Abdullah b. Cudan'ın evinde bir araya geldi. Kendi aralarında zulme uğrayan kimselerin haklarını koruyacaklarına, ister yerli halktan isterse de yabancılardan olsun haksızlığa uğrayanın hakkı kendisine verilinceye kadar onların yanında olacaklarına yemin ettiler.³²¹ Böylece Hılful-Fudul denilen kurum ortaya çıktı. Hılful-Fudul'un kökeni çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Kurumun ilk ortaya çıkışı İbn Esir'in, İbn İshak'tan aktardığına göre Cürhüm ve Katura kabilelerinden El-Fudayl ibn Haris el-Curhumi, El-Fudayl ibn Veda'a el-Katuri ve El-Mufaddal b. Fedâle el-Curhumi isimli şahıslara dayanır. Bunlar bir araya gelerek Mekke'de zalim kimseleri barındırmamak üzere aralarında sözleşmişlerdi. Daha sonra bu kurum, yeniden çıktığı zamana kadar tarihe karışır.³²² Bu kurum aynı zamanda Mekke'nin itibarının ve ekonomik çıkarlarının korunmasına yöneliktir. Hılful-Fudul sayesinde Mekke pazarlarına olan rağbet korunmuş, piyasaya insaf ve güven ortamı kazandırılmıştır.³²³ Bununla birlikte bu kurumlar İslam öncesi dönemde tüm yarımada ekonomik ve siyasi bir bütünlük sağlayacak düzeye ulaşmamıştır.

Arap Pazarları

Ticaretin gelişmişliğini Yarımada'nın her yerine dağılmış pazarlar göstermektedir. Arap Yarımadası'nda, senenin belirli mevsimlerinde düzenli olarak irili ufaklı çok sayıda pazar kurulmaktadır. Bunların en önemlileri Yarımada'nın etrafını çevrelemektedir. Mekânsal olarak daha çok liman şehirlerinde veya limana ulaşımın kolay olduğu şehirlerde bulunmaktadır. Pazarlara bölgenin her yerinden ticaret kervanları gelerek alış-veriş yapmaktadır. Bin beş yüz – iki bin deveye ulaşan büyüklükteki kervanlar genellikle *kırad* veya *mudarabe* olarak adlandırılan ortaklık sistemiyle

³¹⁹Cengiz Kallek, "Asrı-ı Saadet'te Devlet ve Piyasa İlişkisi" Vecdi Akyüz (Ed.), *Bütün Yönleriyle Asrı-ı Saadet'te İslam* içinde (s. 317-375), İstanbul: Beyan Yayınları, 2006, s. 325.

³²⁰İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 1, s. 451-452.

³²¹İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, c. 2, s. 41.

³²²Ibid, s. 41.

³²³Kallek, *Asrı-ı Saadet'te Devlet ve*, s. 326.

oluşturulmaktadır. Büyük kervanların yüksek sermaye yatırımı gerektirmesi ortaklık kurumunun gelişmesine yol açmıştır. Pazarların bir kısmı uluslararası nitelik taşımakta, Çin'den Bizans'a farklı yerlerden tüccar alış-veriş için buraları tercih etmektedir.

Arap Yarımadası'nda kurulan senelik pazarlardan ilki, Şam ve Hicaz arasında yer alan, Rebiyülevvel ayının ilk günü kurulan ve ortasına kadar süren Dûmetü'l-Cendel'dir. Tayların kolları olan Cedîle ve Kelb kabileleri burada komşuydular ve pazarın yönetimi, dolayısıyla buranın vergisini toplama aralarında el değiştirdi. Pazarın yönetimi elinde olan kabile reisi ticari emtiasını satmadan diğer tacirler satışa başlayamazdı. Aynı zamanda pazarın hâkimi olan kabile reisine öşür ödenirdi. Burada alışveriş taş atmak suretiyle gerçekleştiriliyordu.³²⁴ Taş atmak suretiyle yapılan alışverişin çok farklı biçimleri bulunmaktadır. Bir türünde alıcı taşı malın, örneğin elbise, üzerine atıyordu ve taş hangisinin üzerine gelirse o önceden kararlaştırılan fiyata alıcının oluyordu. Yine ürünün üzerine taşın atılması ile alış-verişin gerçekleştiği kabul ediliyordu. Yani alıcı ürüne taşı isabet ettirirse mal aralarında önceden anlaşılan fiyata satılmış oluyordu ve bu satışta muhayyerlik hakkı bulunmuyordu. Hayvan satışında da bu yöntem uygulanıyordu. Satıcı koyun sürüsüne alıcının taş atmasını istiyordu ve taş hangi koyuna isabet ederse o alıcının oluyordu. Arsa satışında alıcı taşı atıyor ve taşın ulaştığı yere kadar olan alan önceden anlaşılan fiyata satılmış oluyordu. Yine alıcı eline bir miktar çakılı alıyor ve daha sonra avucumda ne kadar taşa varsa o kadar mal benim diyerek alış verişini gerçekleştiriyordu.³²⁵

Bu pazardan sonra Cemaziyelahir ayında Hacer'de (el-Hasâ) kurulan el-Muşakkar başlardı. Cemaziyelahir ayının ilk günü kurulan pazar ayın sonuna kadar devam etmekteydi. Bu pazara İranlılar emtialarını deniz yoluyla getirerek katılmaktaydı. Pazarın sahipleri Temim kabilesinin mensuplarıydı ve İran'a bağlıydılar. Bu pazarda da öşür alınmaktaydı. Burada alışveriş mulânese ve hemheme yoluyla gerçekleşiyordu. Mulânese ima yoluyla alışverişini ifade ederken hemheme alıcı ve satıcının konuşmadan mırıldanarak yaptıkları alışverişti.³²⁶ Muşakkar, insanları kendisine çeken cazip bir beldeydi.³²⁷

Ardından Recep ayında kurulan Suhar pazarı gelmektedir. Bu Pazar Umman'da kurulmaktadır ve beş gün sürmektedir. Pazar hakimi tarafından öşür alınmaktadır.³²⁸ Burada satılan ürünler arasında muhtelif kumaşlar yer

³²⁴Muhammed b. Habib b. Ümeyye Bağdadi Haşimi İbn Habib, *El-Muhabber*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1942, s263-264.

³²⁵Efgani, *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, s. 23.

³²⁶İbn Habib, *El-Muhabber*, s. 265.

³²⁷Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasan El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, Frankfurt: Institute for the History of Arabic, 2001, s. 163.

³²⁸İbn Habib, *El-Muhabber*, s. 265.

almaktadır.³²⁹ Suhar pazarından sonra Yarımada'nın iki büyük limanından biri olan Debâ'da kurulan panayır gelir. Buraya Batı'dan ve Doğu'dan deniz aşırı bölgelerden tacirler katılmaktadır. Sind, Hind ve Çin'den tacirlerin ağırlandığı bu panayır Recep ayının son günü açılmaktaydı. Buranın öşürünü de Suhar pazarının öşürünü toplayan kabile almaktadır. Burada alışveriş yaygın olarak pazarlık usulüyle gerçekleşmektedir.³³⁰

Debâ pazarından sonra Güney Arabistan'ın Mehre bölgesindeki Şıhr pazarı gelir. Şaban'ın ortasında başlayan bu pazarda öşür alınmamaktaydı. Burada yaygın olarak taş atmak suretiyle alışveriş yapılmaktaydı.³³¹ Debâ'ya deniz ve kara yoluyla farklı yerlerden gelen tacirler Şıhr'a giderler. Bu tacirler burada deri, muhtelif kumaşlar ve benzeri birçok malın satışını yaparken buradan tütsü, mür, sarısabır (aloe) ve darı satın alırlardı.³³²

Şıhr'dan sonra Ramazan'da kurulan Aden gelmekteydi. Bu pazarda buranın hakimi olan İran asıllı Ebnalar tarafından öşür toplanmaktaydı.³³³ Halûk adında koku bu panayıra mahsus meşhur bir meta idi ve bu kalitede başka bir yerde imal edilemiyordu. Deniz aşırı ülkelerden gelen kimseler bu kokuyu beraberinde götürür, Sind ve Hind'de bununla gurur duyarlardı. Kara yoluyla gelen tacirler ise bu kokuyu İran ve Rum'a götürürlerdi.³³⁴ Ardından yine Ramazan ayında kurulan ve öşürünü Ebnaların topladığı Sana pazarı gelmektedir.³³⁵ Sana pazarının ürünleri arasında pamuk, safran, boya, mutelif dokumalar ve demir eşya bulunmaktadır.³³⁶

Sana panayırından sonra Zilkade'nin ortasında kurulup sonuna kadar devam etmekte olan er-Râbiya ve Ukâz gelmektedir. Er-Rabiya Hadramut'da, Ukâz ise Necd'de Arafat'a yakın bir yerde kurulmaktaydı. Er-Rabiya'ya güvenli olmaması nedeniyle buraya muhafız kıtaları olmadan gidilemezdi.³³⁷ Kureyşlilere ilave Gatafan, Eslem, Ehabiş gibi çok sayıda kabilenin katılımı nedeniyle Ukâz Arap pazarlarının en büyüklerindendi. Bu pazarda öşür alınmıyordu ve güvenlik sorunu bulunmuyordu.³³⁸ Ukâz, diğer Arap pazarlarında bulunmayan bir takım özelliklere sahipti. Bunlardan biri Yemen hükümdarlarının Arapların en asillerini tanıyarak dostluk kurmak amacıyla pazara iyi bir kılıç, bir elbise ve hızlı bir at göndererek burada "Arapların en

---

³²⁹El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 163.

³³⁰İbn Habîb, *El-Muhabber*, s. 265-266.

³³¹Ibid, s. 166.

³³²El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 163-164.

³³³İbn Habîb, *El-Muhabber*, s. 266.

³³⁴El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 164.

³³⁵İbn Habîb, *El-Muhabber*, s. 266.

³³⁶El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 164.

³³⁷İbn Habîb, *El-Muhabber*, s. 266-267.

³³⁸Ibid, s. 267.

asilinin alması gereken şey budur” diyerek sattırmasıdır.³³⁹ Ukâz’ın bir başka özelliği hatip ve şairlerin söz alarak kabilelerini ve kabilelerinin mümeyyiz vasıflarını zikrettikleri meclislerin kurulmasıdır. Bir kabileye ve bir kimseye ihanet eden kimseler de Ukâz panayırında duyurulur ve bunlarla ilişkinin kesilmesi istenirdi.³⁴⁰

Diğer bir pazar ise Ukâz yakınlarında kurulan, Zilhicce’nin ilk günü başlayarak sekizinci günü sona eren Zu’l-Mecaz’dır. Bu pazar hac mevsiminde kurulmaktaydı ve Zilhiccenin sekizinci günü buradan Mina’ya hareket edilmekteydi. Son olarak ise Muharrem ayının onunda kurulup sonuna kadar devam eden Hayber’de kurulan Netât ile Yemame’deki Hacer panayırları gelir.³⁴¹ Aynı zamanda Arap Tacirler Busra ve Ezriat’da yer alan pazarlara katılmaktaydılar.³⁴² Böylece neredeyse senenin tüm aylarında kurulan pazarlarla Yarımada kuşatılmış durumdaydı. Bu pazarlar canlı bir ticari hayatın ve ticari hayatın ihtiyacı olan kurumların gelişmesine destek oldu. Araplar arasında ticaret asillerin uğraştığı bir meslekti. Her bölgenin asili kendi panayırına katılırdı. Bununla birlikte Ukâz panayırına tüm bölgelerden katılım gerçekleşirdi.³⁴³ Bu büyük Arap pazarlarının haricinde Bedr, Hubaşe gibi pek çok yerel Pazar da kurulmaktaydı.³⁴⁴ Fakat büyük pazarlar Arabistanı çevrelemekteydi ve buralara sadece Yarımada’dan değil İran, Hire, Hind ve Çin dahil olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinden tacirler katılmaktaydı.³⁴⁵ Hind ve Çinli tacirler özellikle doğuda yer alan pazarlara katılırken Rûm tacirler ise daha çok İran etkisi altında olmayan diğer bölgelerdeki pazarlara katılıyorlardı.³⁴⁶ Ezrakî Mekkelilerin pazarlarına gelen Rumlardan öşür aldıklarını, kendilerinin de onların pazarlarına gittiklerinde öşür verdiklerini yazmaktadır.³⁴⁷ Tarihi açıklamalar ve nakiller Arap yarımadası’nda kurulan pazarların Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı tüccarı ve buraların ürünlerini bir araya getiren canlı merkezler olduğuna işaret etmektedir.

Haram Aylar

Merkezi bir idarenin olmadığı, kabilelerin kendi bölgelerinde yine kendi örflerine göre hakimiyet sürdükleri, bağımsız hareket ettikleri, yağmacılığın ve güvensizliğin olduğu böyle bir ortamda pazarların sürekliliği ve ticaretin istikrarı temelde iki kurum sayesinde devam ettiriliyordu.

³³⁹El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 165.

³⁴⁰Ibid, s. 170.

³⁴¹İbn Habib, *El-Muhabber*, s. 267-268.

³⁴²El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 169-170.

³⁴³Ibid, s. 166.

³⁴⁴Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 952.

³⁴⁵El-Merzuki, *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*, s. 161-170.

³⁴⁶Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, s. 954.

³⁴⁷Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, c. 1, s. 160.

uğramaktaydı.³⁵⁵ Kureyş, Mekke'ye dışardan gelen tacirler, yabancılar ve aralarında anlaşma bulunmayanlardan öşür almaktaydı.³⁵⁶ Mekke'ye gelen Rum tacirlerden de vergi alınmaktaydı.³⁵⁷ Yahudilerin Yarımada'da, buraya dışarıdan gelen diğer din ve ırk mensuplarına göre farklı bir konumu vardı. Yarımada'ya yerleşmiş bulunan Yahudiler burada kendilerine köyler, çiftlikler ve korunaklı kaleler kurmuşlardı. En önemli yerleşim yerleri Hayber ve Medine bulunuyordu. Ziraatta ve ticarete önemli mevkie sahiptiler. Kuzey Hicaz'da hurma, arpa ve buğday ticareti Yahudi tacirlerin tekelindeydi denilebilir. İçlerinde Ebu Rafi' Hayberi gibi şöhret sahibi tacirler yer almaktaydı. Kendisi Şam'a gönderdiği kervanlar vasıtasıyla oradan muhtelif kumaşlar ithal etmekteydi.³⁵⁸

Ticari Kurumlar: Anlaşmalar ve Ortaklıklar

Ticaretin gelişmesi ticari kurumların da gelişmesine yol açmıştır. Bölgenin doğu ile batı arasında aracı olması ve bölgeler arası mal akışını sağlaması büyük ticari kervanların kurulmasını gerektiriyordu. Böylesine büyük kervanların kurulması sermaye ihtiyacını gündeme getirmiş bu da ortaklık sisteminin gelişmesini sağlamıştır. Yarımada'da birçok ortaklık türü görülmektedir. *Mudarabe* (*kırad*), *inan* gibi şirket türleri ticarî ve sınaî faaliyetlerde karşımıza çıkarken tarımsal alanlarda da ortaklıklar yapılmıyordu. Ortaklık çeşitleri ve yaygınlığı Arap Yarımadası'nda ticaret hacminin büyüklüğünü gösteren önemli kanıtlardandır. Ortaklık türlerinin, aynı isimlerle fakat daha köklü kurumsal düzenlemelerle İslam döneminde de devam ettiğini ifade edebiliriz. Tarihi eserlerde Yarımada'nın farklı bölgelerinden tacirlerin yaptıkları ortaklıklara yer verilmektedir. Bu ortaklıklarda, tarafların ortaya koyduğu sermayeyle ticari işlemler gerçekleştirilmekte ve daha sonra ortakların sayısına ve aralarındaki anlaşmaya göre kâr veya zarar paylaşılmaktaydı. Nevfel b. el-Haris, Abbas b. Abdulmuttalib'in İslam öncesi dönemde ortağıydı.³⁵⁹ İbn Hacer el-Askalani³⁶⁰ Kays b. Saib el-Mahzumi'nin cahiliye döneminde Hz. Peygamberin ortağı olduğunu zikretmekte ve kendisinden "Resulullah (sav), cahiliyede benim ortağımdı. En hayırlı ortaktı" dediğini rivayet etmektedir. Zeyd b. Erkam ve el-Berra b. Azib ortak olarak sarraflık yapmaktaydılar.³⁶¹

³⁵⁵Ezraki, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, c. 1, s. 160.

³⁵⁶Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, Mes'udi, *Murucü'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher*, c. 2, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1948, s. 58.

³⁵⁷Ezraki, *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*, c. 1, s. 160.

³⁵⁸Efgani, *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, s. 13.

³⁵⁹Ali, *El-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, c. 7, s. 407.

³⁶⁰Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani, *El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, c. 3, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, s. 349.

³⁶¹Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastalani, *İrşadi's-Sari li-Şerhi Sahihi'l-*

Yarımada'nın farklı bölgelerinden kimselerle de ticari ortaklıklar kurulmaktaydı. Mekkelilerin Yemenli ve Hirelilerle ortaklıklar gerçekleştirdiği rivayetlerde görülmektedir. Hireli Ka'b b. Adiy, Ömer'in ortağıydı ve birlikte kumaş ticareti yapmaktaydılar. Ömerle ortaklık yaptığını ve kumaş ticareti yaptıklarını İbn Hacer el- Askalani, el-İsabe'de kendisinden rivayet etmektedir.³⁶²

İslam öncesi dönemde görülen ortaklık türlerinden ilki *inan* ortaklığıydı. Bu ortaklık türü İslam döneminde de uygulanmaya devam etmiştir. *İnan şirketi* iki veya daha fazla kişinin aralarında belirledikleri oranda sermaye ortaya koyarak gerçekleştirdiği ortaklıktır. Kârı aralarında belirledikleri oranda paylaşırlar. Ortaklık sona erdiğinde her bir ortak kendi sermayesini alır.³⁶³ Diğer bir ortaklık türü ise *mufavada* adını almaktaydı. Bu kişilerin sahip oldukları tüm mal varlığına karşılıkla olarak ortak olmalarıdır. Ortaklığın *mufavada* şeklinde olmasıyla iki tarafın sahip oldukları tüm mallar üzerinde ortaklık gerçekleşir.³⁶⁴

En sık rastlanan ortaklık türlerinden biri *mudarabedir*. Ticari bir kervan oluşturulmak istendiğinde genellikle başvurulan yöntem *mudarabe* oluyordu. *Kırad* da denilen bu ortaklık türünde sermaye ortaklardan biri tarafından sağlanırken diğer taraf emeğini ve ticari birikimini ortaya koyuyordu. Bu ortaklık özellikle Mekke'de çok yaygındı. Yemen ve Şam gibi beldelere gönderilen kervanlar *mudarabe* yöntemiyle oluşturulmaktaydı. Ancak bu şekilde bin deveyi geçen ticari kervanlar düzenlenebilmekteydi. Büyük kıymette mallar taşıyan bu kervanlara Mekkelilerin birçoğu *esham* usulüyle katılmaktaydı.³⁶⁵ Sermaye sahipleri (*rabbu'l-mal*) şirketin komanditer ortağı (pasif ortak) oluyordu yani sadece finansı sağlıyor ve çalışmaya katılmıyordu. Yönetici ortak ise sermaye katmayan fakat ortaya emeğini koyan kişidir (*mudârib*). Şirketin sınırları, malların çeşidine göre risk tedbirleri yönetici ortağın sorumluluğunda bulunuyordu ve ticari işlemlerin hudutları açık bir şekilde tarif ediliyordu. Ortaklığın süresi ticari seferin zamanıyla sınırlandırılabilirdiği gibi genişletilebiliyordu da. Yeni seferler aynı ortaklarla yapılabildiği gibi yeni ortakların katılımı da mümkündü.³⁶⁶ Ortaklar kârlarını önceden belirlenen oranlarda almaktaydılar. Zarara ise sermayedarlar katılıyordu. Ortada zarar olması durumunda sermaye katkısında bulunmayan fakat emeğini ortaya koymuş olan yönetici ortak seferden maddi karşılık alamıyordu. Hz. Peygamber de ticaretle uğraştığı dönemlerde *mudarabe* ortaklığı yapmıştır. İlk eşi Hz. Hatice'yle ortaklığı *mudarabe* türündendi. Zira

---

Buhari, c. 4, Beyrut: Dâru İhyaü'l-Türasi'l-Arab, t.y., s. 290.

³⁶²İbn Hacer el-Askalani, *El-İsabe fî Temyizi's-Sahabe*, c. 5, s. 450.

³⁶³Ali, *El-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, c. 7, s. 409.

³⁶⁴Ibid, s. 410.

³⁶⁵Ibid, s. 406.

³⁶⁶El-Ashker ve Wilson, *Islamic Economics a Short History*, s. 21.

Hız. Hatice, ticaretle uğraşmaktaydı ve kavminin zenginleri arasında yer alıyordu. Uygun gördüğü kimselerle mudarabe ortaklığı yapmak suretiyle ticaretini sürdürüyordu.³⁶⁷

Para, Finans ve Faiz

Dönem koşulları dikkate alındığında karşılıklı malların mübadelesine dayalı ticaret yaygın olarak görülmele birlikte ticaretin ve ticari kurumların gelişmiş olması sonucu parasal ekonomi de gelişmişti. Araplar parayı tanıyor ve ticaretlerinde kullanıyorlardı.³⁶⁸ Arap Yarımadası'nda daha çok İran ve Roma paraları kullanılmaktaydı. Altın para olan dinar ve gümüş para olan dirhem Yarımada'da dolaşımda bulunan yabancı paralar arasındaydı. Aynı zamanda Araplar arasında *habbe* ve *danik* denilen bakır paralar da kullanılmaktaydı. Rum ve İran paralarının kullanımı İslam döneminde sikke basma işlemleri başlayıncaya kadar devam etti.³⁶⁹

Makrizi³⁷⁰, Hz. Peygamber döneminde kullanılan dirhem ve dinar gibi paralar hakkında bilgi vermektedir. Bu paraların kullanımı Abdülmelik b. Mervan döneminde ilk İslam paraları basılıncaya kadar devam etmiştir.³⁷¹ Arapların cahiliye döneminde kullandıkları paralar altın ve gümüşten ibaretti. Rum memleketlerinden (Bizans) getirilen altın paralara Kayser dinarları derlerdi. Gümüş paralar ise *Sevda-i Vafiye* ve *Taberiyye-i Utuk* olarak iki çeşitti. İslam öncesi dönemde dinar ve dirhemlerin ağırlıkları İslam döneminde basılanların iki katıydı.³⁷² Hz. Peygamber, İslam öncesi dönemde kullanılan paralar üzerinde hiçbir değişiklik yapmayarak İslam'ın emri olan zekatı Mekkelilerin cahiliyye dönemindeki teamüllerine göre tahsil etti.³⁷³

Mekke gibi ticari hayatın canlı olduğu bir merkezde sarrafların varlığı zorunluymuş ve üzerlerine önemli görevler düşmekteydi. Geneli uluslararası ve bölgesel ticaretle meşgul olan tacirler arasından çıkmaktaydı. Bu sarraflar Mekke'yi kendilerine merkez edinmiş ve paranın ayarından, hilelerinden, paranın içerisindeki kıymetli madenin miktar ve kıymetinden iyi anlamaktaydılar.³⁷⁴ Sarraflar içerisinde paraların sağlığını hilelisinden ayırt etme hususunda öne geçen bu kimseler faizle borç vermekte ve farklı paraların değişimini gerçekleştirmektedirler.³⁷⁵

³⁶⁷İbn Hişam, *Siretü'n-Nebi*, c. 1, 139.

³⁶⁸Efgani, *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, s. 27.

³⁶⁹Ibid, s. 27.

³⁷⁰Takyy-üd-din Ahmed Makrizi, *Eski ve İslami Paralar*, İbrahim Hakkı Konyalı (Çev.), İstanbul: Gavsı Ozansoy Basımevi, 1946, s. 46.

³⁷¹Ibid, s. 48.

³⁷²Ibid, s. 26-27.

³⁷³Ibid, s. 30.

³⁷⁴El-Ashker ve Wilson, *Islamic Economics a Short History*, s. 22.

³⁷⁵Ali, *El-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, c. 7, s. 419.

Bu sarraflar, ticareten elde ettikleri sermayeyi ihtiyaç duyanlara kredi sağlamakta kullanmaktaydılar. Kredi sağlama işlemi verilen kredinin büyüklüğü ve vadesine göre belirli bir miktarda faiz karşılığı gerçekleşiyordu. Borçlunun vaktinde ödeme yapamaması durumunda alacağın vadesi ilave bir faizle erteleniyordu. Faiz çok yaygındı ve aynı zamanda oranları çok yüksekti. Bu oranın yüzde yüzlere ulaştığı olmaktaydı.³⁷⁶ İslam öncesi yaygın olarak uygulanan bu faiz türüne *nesie ribası* denilmekteydi. Taberi'nin de ifade ettiği gibi İslam öncesi dönemde bir kimse diğerine belirli bir vadede ödenmek üzere borç verdiğinde bunun üzerine faiz ilavesi yaparak geri alıyor veya borcun vadesinin uzatılması karşılığında anaparaya faiz ilave ediliyordu.³⁷⁷ Faiz oranlarının yüksekliğine Kur'an'da da "Kat kat artırarak faiz yemeyin" (Âl-i İmrân, 130) denilerek işaret olunmuştur. Nitekim Taberi'nin ilgili ayetin tefsirinde zikrettiği rivayet buna işaret etmekte ve İslam öncesi dönemde, borcun iki katı artırılması karşılığında vadenin uzatıldığı açıklanmaktadır.³⁷⁸

Arap Yarımadasında faizin gelişmesinde Yahudilerin katkısını tespit etmek güçtür. Gelişmiş ticaret şehirlerinin hepsinde Arap olsun Yahudi olsun hemen her tacir faizli kredi işlemlerini gerçekleştiriyordu. Ancak Yahudi tacirlerin bu piyasadan önemli bir miktarda pay aldıkları yadsınamaz. Tüm ticaret merkezlerinde faizle borç veren Yahudi tüccar ve sarraf bulunuyordu. Yarımada'da yerleşik olan Yahudilerin tarım ve ticaretle uğraşmaları ve bu yolla servet edinmeleri nedeniyle önemli bir finans gücü bulunuyordu. Bunlar servetlerini faizle borç vermekte kullanıyorlardı.³⁷⁹ Başta Mekke olmak üzere önemli tüm Arap şehirlerinde faizle işlem yapan kimseler bulunuyordu. Taif, Medine, Yemen ve Yarımada'nın diğer şehirlerinde faizle borç veren tüccar ve sarraflar bulunuyordu. Bu şehirlerden Taif faizle kredi vermesiyle meşhur olmuştu. Önemli miktarda Yahudi nüfus barındıran Medine'de de faiz yaygındı.³⁸⁰

Sonuç

Arap Yarımadası'nın büyük bir bölümünün çöllerle kaplı olması buranın insanının ortak bir tarih ve kadere sahip olmalarında etkili oldu. Yağmurların azlığı, uzun süren kuraklıkların görülmesi Yarımada'nın büyük bir bölümünde düzenli tarıma imkan vermiyordu. Tarım, çölde yer alan vahalarda gibi suya ulaşma imkanının olduğu ve nispeten yağış alan bölgelerle sınırlıydı. Tarım imkanı olan yerlerde dahi yağışların düzensizliği ve kuraklıklar sonucu kıtlıklar görülebiliyordu. Bu durumda Yarımada insanı, başta gıda gibi

³⁷⁶Dellu, *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai*, s. 152.

³⁷⁷Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberi, *Tefsirü't-Taberi*, c. 5, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, s. 37-38.

³⁷⁸Ibid, c. 6, s. 50.

³⁷⁹Efgani, *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, s. 30.

³⁸⁰Ibid, s. 30.

en temel ihtiyaçları dahil olmak üzere bir çok gereksinimini kendisine yakın bölgelerden karşılamak zorundaydı. Çölün ortaya çıkarttığı bu olumsuz koşullar Yarımada'da ticareti canlandırdı ve geliştirdi. Arap Yarımadası'nın diğer bir coğrafi özelliği olarak Akdeniz ve Hint Okyanusu arasında olması ve iki dünyayı birbirine bağlaması burayı uzak mesafeler arası transit ticaretin merkezi haline getirdi. Özellikle çölleri aşmada büyük kolaylık sağlayan çölün gemisi niteliğindeki deveye sahip olunması her iki dünya arasında aracılığı kolaylaştırdı. Kervanlar her iki tarafın mallarını karşılıklı olarak sürekli taşımaktaydı. Böylece Arap Yarımadası'nda ekonomik hayatın merkezinde ticaret yer aldı. Yarımadayı bir ağ gibi kuşatan pazarlar her yıl belirli mevsimlerde düzenli olarak kurulmaktaydı ve neredeyse her aya bir pazar düşmekteydi. Yarımada insanı hemen her bölge ile ticaret yapmaktaydı. Uluslararası ticaret yolları üzerinde kurulan pazarlarda ve şehirlerde ise dünyanın birçok yerinden tacire rastlamak mümkündü. Arap tacirler uzak mesafeler arası ticarete katıldığı gibi yabancı tacirlerde Yarımada pazarlarında alışverişe katılmaktaydı. Ticaretin gelişmesi ve ekonominin esasını oluşturması ticari kurumları da geliştirdi. Büyük kervanların tertiplenerek seferlerin düzenlenmesi neticesinde ticari ortaklıklara ihtiyaç duyuldu. Ticaret parasal ekonomiyi genişletti ve bu durum kredi ihtiyacını gündeme getirdi. Kredi ortaklık yoluyla elde edilebildiği gibi faizle kredi veren kişileri de ortaya çıkarttı. Para kullanımının artması hemen her şehirde paranın kıymetinden anlayan sarrafların bulunmasını gerektirdi. Ticarete olan gereksinim anlaşmalar yoluyla güvenliğin sağlanmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda Haram Aylar ve Basl gibi kurumlar sayesinde senenin geniş bir periyodunda güvenli bir şekilde ticaret yapma imkanı doğdu. Yarımada insanı çölün aşılmazlığı nedeniyle dışa kapalı kendine munhasır ekonomik ve sosyal kurumlar oluşturmakla birlikte tamamen dış dünyadan kopmadı. Ticaretin diğer bölgelerle ilişkiler kurmayı gerektirmesi sonucu dünyanın geri kalan bölgelerini de tanıdı.

Kaynakça

- Büyükcoşkun, K. (1991). Arabistan. In T. İ. Ansiklopedisi, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 3, pp. 248-252). Ankara: TDV.
- Abulafia, D. (2012). *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*. (G. Ç. Güven, Trans.) İstanbul: Alfa.
- Hemdanî, İ.-H. H. (1977). *Sıfatı Cezireti'l-Arab*. Riyad: Dârü'l-Yemame.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*. (S. Tuğ, Trans.) İstanbul: İfav.
- Hamidullah, M. (1990). *İslam Peygamberi* (Vol. 1). (S. Tuğ, Trans.) İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Kallek, C. (2006). Asrı-ı Saadet'te Devlet ve Piyasa İlişkisi. In V. A. (Ed.), *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet'te İslam* (pp. 317-375). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Efgani, S. (1960). *Esvaku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*. Dimeşk: Daru'l-Fikr.
- İbn Batuta, Ş. M. (-). *Rihletu İbn Battuta*. Beyrut: Dâru Sadır.
- İbn Sad, E. A.-Z. (1968). *Et-Tabakatü'l-Kübra* (Vol. 1). Beyrut: Dâru Sadır.

- İbnü'l-Esir, E.-H. İ. (1965). *El-Kamil fi't-Tarih* (Vol. 1). Beyrut: Dâru Sadır; Dâru Beyrut.
- İbn Habib, M. b. (1942). *El-Muhabber*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye.
- El-Makrizi, E.-A. A. (1983). *El-Evzanu ve'l-Ekyali's-Şer'iyye*. Beyrut: Daru'l-Beşairî'l-İslamiyye.
- Makrizi, T.-ü.-d. A. (1946). *Eski ve İslami Paralar*. (İ. H. Konyalı, Trans.) İstanbul: Gavsı Ozansoy Basımevi.
- Dellu, B. (2004). *Ceziretü'l-Arab Kable'l-İslam: Et-Tarihü'l-İktisadi, El-İctimai, Es-Sekafi ve's-Siyasi*. Beyrut: Daru'l-Farabi.
- Ali, C. (1969). *El-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Vol. 4). Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin.
- İbn Hacer el-Askalani, A. b. (1995). *El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe* (Vol. 3). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kastalani, E.-A. Ş. (-). *İrşadü's-Sari li-Şerhi Sahihi'l-Buhari* (Vol. 4). Beyrut: Dâru İhyäu'l-Türasi'l-Arab.
- İbn Hişam, E. M. (1992). *Siretü'n-Nebi* (Vol. 1). Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye.
- Zeydan, C. (2004). *İslam Uygarlıkları Tarihi* (Vol. 1). İstanbul: İletişim.
- Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Vol. 1). (M. A. Kılıçbay, Trans.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (Vol. 2). (M. A. Kılıçbay, Trans.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Chaudhuri, K. H. (1994). *Asia Before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean*. Cambridge: Cambridge University.
- Chaudhuri, K. H. (1992). *Asia Before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean*. Cambridge: Cambridge University.
- Ezraki, E.-V. M. (1979). *Ahbâru Mekke ve ma Cae fiha mine'l-Asar*. Beyrut: Dârü's-Sekâfe.
- Ebu Davud, S. b.-E. (2009). *Sunenu Ebî Davud* (Vol. 1). Dimeşk: Daru'r-Risaleti'l-Arabiyye.
- El-Vakidi, E. A. (1948). *Megaziyyu Resûlullah*. Kahire: Matbaatu's-Seade.
- El-Ashker, A. A., & Wilson, R. (2006). *Islamic Economics a Short History*. Leiden: Brill.
- El-Belazuri, A. b. (1987). *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fethi)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları.
- El-Hamevi, E. A. (-). *Mucemü'l-Büldan* (Vol. 2). Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- El-Merzuki, E. A. (2001). *Kitâb al-Azmina wa-l-Amkina II*. Frankfurt: Institute for the History of Arabic.
- El-Minâvi, M. A.-A. (1981). *En-Nukudu ve'l-Mekâyilu ve'l-Mevazîn*. Bağdat: El-Mektebetü'l-Vataniyye.
- De Goeje, M. J. (1978). Arabistan. In M. İ. Ansiklopedisi, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 1, pp. 472-479). İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Hamidullah, M. (2006). Asr-ı Saadet Öncesinde ve Hz. Peygamber'in Hicretinden Sonra Medine'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. In V. A. (Ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (Vol. 1, pp. 101-114). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Makdisi, E. A. (1906). *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim*. Leiden: E. J. Brill.
- Mes'ûdi, E.-H. A. (1948). *Murucü'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher* (Vols. 1-2). Kahire: Matbaatü's-Saade.
- Taberi, E. C. (2003). *Tefsirü't-Taberi* (Vol. 5). Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.